

ПРОФІЛАКТИКА СТИГМАТИЗАЦІЇ ЯК ФАКТОР ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Описані етапи профілактичної роботи, спрямовані на дестигматизацію. На прикладі соціологічного дослідження, що було проведене серед вихованців Харківського обласного притулку для неповнолітніх, пояснено ефективність профілактичних методів, метою яких є нейтралізація негативної стигматизації.

Описаны этапы профилактической работы, направленной на дестигматизацию. На примере социологического исследования, которое было проведено среди воспитанников Харьковского областного приюта для несовершеннолетних, пояснена эффективность профилактических методов, целью которых является нейтрализация негативной стигматизации.

The stages of preventive work directed on neutralizing of negative stigmatization are described. Effectiveness of preventive methods aimed at neutralizing of negative stigmatization is explained on the example of sociological research conducted among inmates of Kharkiv Regional orphanage for minors.

Останнє десятиріччя характеризується зростання кількості бездоглядних дітей (дітей вулиць) і – як наслідок цього явища – підвищенням рівня підліткової злочинності й різних проявів підліткової девіації. Остання хоча й не має прямого характеру делінквентності, але, на думку більшості вітчизняних дослідників, наповнена негативним змістом і асоціюється з асоціальною діяльністю (проституцією, наркоманією, алкоголізмом, токсикоманією, бродяжництвом), що так чи інакше пов'язано з кримінальною діяльністю.

Саме тому одним з основних завдань соціальної роботи в суспільстві є запобігання виникненню девіантної поведінки неповнолітніх. Теоретичним підґрунтям тут є соціологічно-орієнтовані концепції соціальної роботи, в основі яких – пізнання та профілактика факторів, що впливають на порушення норм неповнолітніми. Ці фактори розподіляються вченими на індивідуальні, що характеризують в основному дефекти психічного розвитку (як відзначають Ю. М. Антонян і С. В. Бородин, психіатричний огляд осіб, які скоїли злочини до досягнення повноліття, показав, що на момент дослідження близько половини з них мали психічні аномалії), та соціальні. Соціальні діють на мікро- і макрорівнях соціальної взаємодії. До перших відносять сімейне неблагополуччя, тобто невиконання батьками специфічних (екзистенційна, соціалізаційна) і неспецифічних функцій (фінансове забезпечення, турбота про благополуччя, створення мікроклімату добробуту і спокою тощо) [1]; підкреслюється й негативний вплив соціального

оточення неповнолітніх (якщо неформальна група має криміногенний характер). Макросоціологічні фактори, у свою чергу, характеризують недоліки в діяльності організацій, які не тільки безпосередньо відповідають за виховання, а й повинні виконувати профілактичну роботу щодо запобігання злочинності та різним проявам девіантної поведінки [2]. Одним з таких соціальних факторів, що діє на обох рівнях соціальної взаємодії, є стигматизація.

Стигматизація – це негативне виділення суспільством індивіда (або соціальної групи) за якоюсь ознакою з відповідним стереотипним набором соціальних реакцій на цього індивіда (або представників соціальної групи). Для стигматизації мають значення не стільки певні характеристики індивіда, скільки історично усталені в конкретному суспільстві забобони, ідеологеми, які засвоюються в процесі соціального розвитку людей і стають частиною їх світогляду. Тому теорія стигматизації оперує трьома основними поняттями: стигма, упередження, дискримінація. Упередження як позиція відображає готовність людей діяти позитивним або негативним чином стосовно об'єкта упередження без дослідження того, чи наявні якісь підстави для такої поведінки. У процесі стигматизації трапляються й такі явища, як самостигматизація та рольове поглинання. Люди, яким суспільство схильне чіпляти певні ярлики, нерідко самі приймають нав'язаний стереотип свого становища. Внаслідок цього вони адаптуються до відведеної їм ролі (правопорушника, неслуха, невинуватого тощо), стають залежними від впливу (або допомоги) інших, що призводить до соціального відчуження й посилення соціальної дезадаптації. Слід зазначити, що підлітки більше, ніж дорослі підпадають під вплив стигматизації, але в той же час і легше піддаються корекції. Ось чому система заходів щодо визначення причинного комплексу та профілактики девіації є основною функцією всіх державних установ, які мають справу з вихованням неповнолітніх. **Метою даної роботи є визначення впливу фактору негативної стигматизації на свідомість та поведінку підлітка, а також аналіз профілактичних заходів, спрямованих на дестигматизацію.**

Частіше за всіх об'єктами *стигматизації* стають підлітки, сім'ї яких називають неблагополучними, або «сім'ями ризику». Як свідчить дослідження, проведене серед вихованців Харківського обласного притулку автором статті, 90 % опитуваних скаржилися на постійні образи й приниження з боку родичів; 75 % – навчаючись у шкільних закладах, відчували негативне ставлення педагогів й однолітків; 40 % зізналися, що їх необґрунтовано звинувачували у крадіжках, не залучали до активного життя класу, не звертали уваги на їх потреби й проблеми в навчанні, а вчителі постійно називали «майбутніми бандюгами і п'яницями». Все це значно заважало навчанню й соціалізації у шкільному колективі, сприяло

проявам агресії, бажанню помсти. Спираючись на результати дослідження, автор стверджує, що в багатьох випадках на девіантну поведінку підлітка впливають соціальні очікування найближчого оточення. А на думку Д. І. Фельдштейн, сучасні підлітки відчувають велике бажання відповідати очікуванням колективу, незважаючи на характер очікувань [3]. Так, якщо підлітка постійно звинувачують і називають негідником, то психологічною реакцією буде підтвердження ярлика шляхом посилення девіантної поведінки.

Думку про те, що ярлик девіанта відіграє значну роль у майбутньому підлітка, підтримують дослідники, які відзначають, що на відхилення в поведінці неповнолітнього впливає статус ізгоя в класі, а відчуження від школи відбувається внаслідок дратівливості стосовно підлітка з боку соціального оточення, байдужості вчителів, у яких відсутні елементарні знання про умови і форми прояву педагогічної занедбаності. М. Ю. Кондратьєв підкреслює, що низький статус школяра в класі, постійний гніт ярлика девіанта, неможливість індивідуалізуватися, а потім інтегруватися в класі, незадоволена потреба самостверджуватися в рамках школи призводять до того, що підліток починає активний пошук інших співтовариств, де він міг би компенсувати особисті невдачі [3].

Вуличні групи, що утворюються стихійно, як правило, на ґрунті нездорових інтересів (у соціальному контексті), часто стають пристановищем відкинутих соціумом підлітків. Саме тут такі діти починають діяти відповідно до очікувань і, як свідчить дослідження, починають відчувати задоволення від девіантних вчинків (Витязь з глибинного інтерв'ю: «Коли я опинилась на Харківському вокзалі, до мене підійшов хлопець і спитав, чи є у мене куди піти. Я відповіла, що нікого не знаю в місті, що втекла з дому добу тому. Він запропонував мені піти з ним до його друзів. Я хвилювалася, але дуже хотіла їсти, тому і пішла. Мені налили чарку, дали поїсти, а увечері Андрій мене з'являв. З часом я звикла до них, хлопці навчили мене нюхати клей і заробляти гроші жебракуванням. З ними мені було краще, ніж вдома»). Неформальна група формує соціально-негативні інтереси, прагнення до кримінальних форм поведінки (раннього сексуального досвіду і всякого роду розбещень, групового вживання наркотичних і токсичних речовин тощо). Членство в підліткових групах, «кодекс честі» яких спирається на домінування групових (нерідко кримінальних) норм над загальнолюдськими, стає фундаментом девіантної поведінки підлітка з наступним механізмом відтворення: форми передзлочинної поведінки закріплюються в поведінковій стереотипи, формується асоціальний стиль поведінки, який може перерости в стійкий антисоціальний. Приналежність до такої групи дає підлітку нові способи самоствердження, дозволяє максимізувати своє «Я» вже не за рахунок соціально-позитивних, а за рахунок соціально-

негативних рис і дій. Прикро те, що неповнолітні, звикаючи до так званої свободи, повністю відкидають схвалений суспільством спосіб життя й своєю поведінкою відповідають «ярлику девіанта» Так, зі 100 підлітків, що знаходилися під час дослідження в притулку, 80 – «діти вулиці», з них лише 15 прийняті до притулку за фактом самозвернення, останні доставлені працівниками ОВС під час спеціальних рейдів і, як відзначають міліціонери, чинили опір під час затримання.

Якщо стигматизація впливає на виникнення й поширення асоціальної поведінки підлітків, то, на думку автора, розуміння цієї теорії й тих проблем, які виникають у разі нехтування ідеями теорії, – одна з головних складових соціальної роботи, пов'язаної з профілактикою девіантної поведінки неповнолітніх.

Існує декілька типів профілактичних заходів щодо запобігання злочинності і проявам девіантності неповнолітніх. Первинна профілактика – це одна зі стадій цієї роботи, максимально віддалена від злочину й мінімально – від джерел, що породжують девіантну форму поведінки. Первинна профілактика спрямована на запобігання злочинам шляхом дії на умови загального середовища, а не на індивідів.

Вторинна, або рання профілактика, значною мірою являє собою цілеспрямовану виховну роботу. Це діяльність із запобігання можливим порушенням соціальних механізмів моральної регуляції. Вторинна профілактика базується на результатах масової діагностики різноманітних аспектів життєдіяльності підлітків.

Третинна, або цілеспрямована, профілактика орієнтована на індивідів, які вже вчинили злочин. Це сукупність заходів, спрямованих на запобігання рецидиву.

Оскільки тема статті передбачає висвітлення профілактичних заходів асоціальної поведінки, що сформувалася у підлітків під впливом «ярлика девіанта», автор пропонує детальний аналіз вторинної профілактики. Суб'єктами подібної профілактики вважаються сім'я та організації, які виконують виховну і профілактичну роботу в процесі своєї основної діяльності. Тому основні профілактичні заходи повинні спрямовуватися на зменшення впливу «навішування ярликів» Це може бути здійснене лише спільно з іншими спеціалістами (юристами, психологами, педагогами) в рамках програм, спрямованих на дестигматизацію. Соціальну роботу слід пропонувати не тільки з дітьми та молоддю, а й із їх батьками та найближчим оточенням. При цьому особливу увагу відводять виконанню програми «Соціальний супровід неблагополучних сімей», яка передбачає індивідуальні та групові консультації і здійснюється Центром із супроводу неблагополучних сімей [4]. Контакт із членами «сімей ризику» повинен відбуватися не рідше, ніж 1–2 рази на місяць. Центру доцільно не тільки здійснювати соціальний контроль у

вигляді консультацій, що спрямовані на відновлення виховних можливостей сім'ї, але і в разі невиконання батьками своїх обов'язків мати повноваження на проведення заходів щодо позбавлення батьківських прав.

Щодо школи як суб'єкта ранньої профілактики, то її можна розглядати не лише як частину заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов правопорушень, але і як систему заходів виховної роботи щодо формування рис особистості школярів. Значення профілактики, особливо ранньої, посилюється її гуманністю в системі заходів і засобів виховної роботи щодо запобігання антигромадським вчинкам. Можна сказати, що профілактика – це частина загального навчально-виховного процесу школи.

Реалізація нерозривного зв'язку загального навчально-виховного процесу із запобіганням антигромадським вчинкам є специфікою виховного змісту ранньої профілактики, необхідність якої визначається навіть незначним відхиленням у поведінці школярів. Таким чином, система профілактики в школі повинна бути представлена двома способами: загально-ранньою профілактикою з усіма учнями і вчителями (загальна превенція) і спеціальною профілактикою (приватна превенція) з важкими учнями та їх батьками [5].

Важливим напрямком роботи є соціальна реабілітація, що означає реалізацію здібностей підлітків до дій, які б відповідали позитивним очікуванням суспільства. Така соціальна реабілітація блокує вплив ярлика девіанта й здатна повернути дітям соціальну гідність. Одним із методів такої роботи є метод «впливу через довіру», який автор рекомендує активно використовувати у шкільних закладах і притулках. Даний метод передбачає активне включення особистості в життєдіяльність колективу. Дослідження, яке проводилось у притулку, свідчить, що навіть невеликі доручення, які вихователі притулків дозволяють виконувати самостійно, без контролю дорослих, дуже популярні серед дітей. Поступове розширення кола доручень, а відповідно до цього, і довіри до дитини, формує впевненість у своїх діях, підвищення самостійності й відповідальності. В результаті дитина, що до надходження у притулок відчувала відторгнення від суспільства і навіть чинила опір виховному впливу, починає відчувати власну самостійність і значущість. А це позитивно впливає на подальшу поведінку: зникає агресія, замкненість, формуються нові риси характеру, іноді, під впливом виховного процесу, відкриваються здібності в галузі малювання, музики, поезії, що відкривають у дитини нові погляди на життя.

Узагальнюючи поняття «профілактика стигматизації як фактор попередження девіантної поведінки підлітків», можна зробити висновки, що це особливий вид соціальної практики, який забезпе-

чує таку трансформацію суспільних відносин, у результаті якої ліквідуються, нейтралізуються та блокуються причини й умови, що сприяють протиправній поведінці неповнолітніх. У свою чергу, об'єднання теоретико-методичних та практичних напрацювань, зусиль як науковців, так і практиків – дуже важливий напрямок у вирішенні питань щодо дестигматизації, запобігання девіантній поведінці у молодіжному середовищі, а саме серед неповнолітніх.

Список літератури: 1. Номелева Е. В. Влияние семьи на преступников / Е. В. Номелева, В. Л. Лелеков / Социс. – 2006. – № 1. – С. 28–33. 2. Бальцевич В. А. Семья и молодежь: профилактика отклоняющегося поведения / В. А. Бальцевич, С. Н. Бутова, А. К. Воднева. – М. : Добросвет, 2001. – 265 с. 3. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения / В. Д. Менделевич. – М. : МЕДпресс, 2000. – 324 с. 4. Каминер А. М. Психолого-педагогические аспекты девиантного поведения подростков и молодежи / А. М. Каминер, Е. А. Майрова. – М., 2003. – 192 с. 5. Бакаев А. А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних : учебное пособие / А. А. Бакаев. – М. : Логос, 2004. – 128 с. 6. Ярмак Х. П. Організаційно-правові основи профілактики правопорушень неповнолітніх / Х. П. Ярмак // Вісник Одес. ун-ту внутр. справ. – 2004. – № 4. – С. 45–48.

Надійшла до редколегії 16.09.2009

УДК 316.334.4:[351.743:328.185]

**Ю. О. Свеженцева,
Р. В. Ромас**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗНИКА «РІВЕНЬ КОРУМПОВАНОСТІ» У МОНІТОРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Досліджено теоретико-методологічні засади використання показника «рівень корумпованості» Зроблено висновки та сформульовано рекомендації щодо методології антикорупційного моніторингу діяльності органів внутрішніх справ.

Исследованы теоретико-методологические основы использования показателя «уровень коррумпированности» Сделаны выводы и сформулированы рекомендации относительно методологии антикоррупционного мониторинга деятельности органов внутренних дел.

Theoretical and methodological bases of index «level of corruption» usage are researched. Some conclusions and recommendations relative to methodology of anticorruption monitoring of internal affairs agencies' activity are made.

Вироблення та реалізація ефективної політики боротьби з корупцією має спиратися на достовірну і надійну інформацію щодо її характеру, поширеності, умов, факторів впливу та соціально-технологічних практик корупційних дій. Це справедливо для всіх